

विज्ञान आणि अध्यात्माचा सुगम समन्वय आवश्यक

प्रसंग - महाराष्ट्र राज्य शिक्षण संस्था महामंडळ आणि महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित वैज्ञानिक दृष्टिकोन व अंधश्रद्धा निर्मूलन शैक्षणिक जाहिरनामा राज्यव्यापी स्वीकृती परिषदेत प्रमुख भाषण

दि. २८-०९-२००८, स्थळ - नूतन मराठा कॉलेजचे सभागृह, जळगाव

‘श्रद्धा-अंधश्रद्धा,’ अंधश्रद्धा निर्मूलन हे विषय जनमानसात फार चर्चेचे विषय झालेले आहेत. या विषयांशी संबंधित जळगावच्या परिषदेत डॉ. भवरलाल जैन तथा भाऊंनी विचार प्रकट केले. भाऊंची भूमिका समन्वयाची आहे. विज्ञान आणि अध्यात्माचा सुगम समन्वय त्यांना अभिप्रेत आहे. श्रद्धेवर वा अंधश्रद्धेवर अत्यंत जबाबदारीने भाऊंनी विचार व्यक्त केले. मानवी संस्कृतीच्या तपशीलवार अभ्यासाची आवश्यकता प्रकट केली. भारतात फार पूर्वीपासूनच चर्चा, वाद-संवाद, मत-मतांतरे यांना असलेले स्थान सुस्पष्ट केले. श्रद्धेची परिभाषा करण्याची गरज का आहे याचे प्रतिपादन केले. माणसाला सुसंस्कृत व्यक्तिमत्त्वाचा जीवन संस्कार प्राप्त होण्यासाठी विज्ञानापाशी काही फॉर्म्युला आहे का? असा मर्मभेदक प्रश्नही भाऊंनी उपस्थित केला. विज्ञानावर अतिश्रद्धा नसावी हे समाजावताना विज्ञानाचा बुद्धीशी, अध्यात्माचा हृदयाच्या संस्कारांशी असलेला विवेकनिष्ठ दृढ भावबंध प्रासादिक शैलीत उलगडून दाखवला. पाश्चात्यांकडील भोगवाद, हिंसाचाराचे दाखले दिले. डॉ. नरेंद्र दाभोळकरांच्या शुद्ध चारित्र्याचा गौरवपूर्ण उल्लेख केला. भाऊंनी अंधश्रद्धा निर्मूलनातील ठरावांवर अंशतः सहमती व्यक्त केली. प्रस्तुत भाषण भाऊंच्या चिंतनाचा निर्भय आविष्कार आहे.

सन्माननीय व्यासपीठ, उपस्थित विविध शिक्षण संस्थांचे संचालक, शिक्षक वृंद आणि बंधू -भगिनींनो, वैज्ञानिक दृष्टिकोन आणि अंधश्रद्धा निर्मूलन : शैक्षणिक जाहिरनामा राज्यव्यापी स्वीकृती परिषदेच्या संयोजन समितीचे अध्यक्षपद मी भूषवावे, असे परिषदेचे नियोजन करतानाच सन्मित्र डॉ. नरेंद्र दाभोळकरांनी सूचित केले होते. मित्रांनो, माझ्याशी संबंधित दोन भूमिकांचा विचार इथे मला करावा लागतो आहे. संयोजकाची भूमिका आहे, त्या सोबतच एक दुसरीही महत्त्वाची भूमिका जबाबदारीने मी माझ्याकडे ओढवून घेतली आहे, ती समन्वय साधणाऱ्याची भूमिका आहे. असा समन्वय साधताना या समन्वयकाच्या भूमिकेतून मी कोणत्या पद्धतीने विचार केला आहे, हे माझ्या विवेचनात मी स्पष्ट करणार आहेच.

अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीच्या कार्यपद्धतीबद्दल, बरीच अंधश्रद्धा आहे! (हंशा आणि टाळ्या) ही अंधश्रद्धा आपण समाजाची म्हणत असालही, पण अनिसच्या कार्यकर्त्यांचीही

या विषयाकडे पहाण्याची, एका विशिष्ट पद्धतीने विचार केल्यास, अंधश्रद्धाच आहे! या परिषदेच्या निमित्ताने तरी, गैरसमजांवर आधारलेल्या अशा अंधश्रद्धेचे निराकरण करणे जास्त गरजेचे आहे, असे माझे नम्र मत आहे. यासाठी मात्र आपल्याला सर्वप्रथम स्वतःचे कठोर आत्मपरिक्षण करावे लागेल. अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीचा कार्यकर्ता या नात्याने परिवर्तनासाठी आपण नेमके कोणत्या स्वरूपाचे काम करू शकतो? हे सर्व कार्य करताना, आपल्या नावावर, समाजात काय काय खूपवले जाते? आपल्या प्रयोगांविषयी, वक्तव्यांविषयी समाजात नेमक्या कोणत्या प्रतिक्रिया उमटतात?

प्रसारमाध्यमे या सर्व प्रक्रियेकडे कोणत्या दृष्टीने पहातात? आपण अनेकांच्या भाव-भावनांना ठेच पोहचवली आहे का? एकूणच समाज मानस आपल्याविषयी कोणत्या पद्धतीने विचार करते? आपल्या विषयी कडवट आक्षेपच खूप आहेत हे जर सत्य आहे, तरीही लोकांनी आपल्या पाठिशी उभे रहावे, अशी आपली अपेक्षा आहे का? वस्तुस्थिती नेमकी काय आहे, हे कुणीतरी नेमकेपणाने लक्षात आणून देण्याची आवश्यकता नाही का? अशा अनेक प्रश्नांच्या उत्तरांची शोधयात्रा मित्रांनो, आपल्यासाठी पुढील वाटचालीकरिता महत्त्वपूर्ण ठरणार आहे.

मित्रांनो, डॉ. दाभोळकर जसे माझे मित्र आहेत, तशा आणखी एका मित्राची एक गोष्ट मी आपल्याला सांगणार आहे. प्रसार माध्यमांमध्ये स्वतःची विशिष्ट प्रतिमा असलेल्या या अभ्यासू, जाणकार मित्राचे नाव आहे, कुमार केतकर! केतकर एकदा आचार्य विनोबाजी भावे यांना भेटायला गेले. अतिथीचे स्वागत 'जय राम' म्हणत म्हणत दोन्ही हात उंचवायचे, ही विनोबांची अभिवादनाची अनोखी पद्धत होती. कुमार केतकर आचार्यजींना स्पष्ट म्हणाले, "आपण 'जय राम' जे म्हणतात, ते काही आम्हाला पसंद नाही, आम्ही कम्युनिस्ट लोक, अशा गोष्टींवर विश्वास ठेवत नाही. 'देव' या संकल्पनेवर आमचा विश्वास नाही. आचार्यजी आपण हृदयपरिवर्तनाविषयी नेहमी सांगतात, पण आपल्याला मी स्पष्ट सांगतो, क्रांतीवरच आमचा विश्वास आहे! क्रांतीनेच फार मोठे बदल होतात. हृदय परिवर्तन वगैरे संकल्पना त्यामुळेच आम्हाला मान्य नाही".

मित्रांनो, विनोबाजींचे व्यक्तिमत्त्व कसे होते, हे स्पष्ट करण्यासाठी वेगळ्या प्रमाणपत्राची आवश्यकता नाही. विनोबाजींनी कुमार केतकरांना नाव विचारले. त्यानंतर आचार्यजी त्यांना म्हणाले, "आपण आताच म्हणालात की, आपण कम्युनिस्ट आहात"! केतकर उद्गारले, "हो, आहोतच आम्ही कम्युनिस्ट!" विनोबाजींनी केतकरांना त्यांचे वयही विचारले. आचार्यजी

म्हणाले, “आपण जन्मापासूनच कम्युनिस्ट होता काय? केतकरांनी नाही म्हटले, वयाच्या २८ व्यावर्षापासून कम्युनिस्ट झाल्याचे सांगितले. त्यावर विनोबाजी म्हणाले, “आपण वयाच्या २८ व्या वर्षी कसे काय कम्युनिस्ट झालात? याचाच अर्थ २७ व्या वर्षापर्यंत आपण दुसऱ्या विचारसरणीने प्रभावित होता. २८ व्या वर्षानंतर मात्र आपले हृदय परिवर्तन झाले, हे सिद्ध होते. त्यामुळे हृदय परिवर्तनावर माझा विश्वास नाही, हे आपण कसे म्हणू शकता? आपण हेही म्हणालात की, देव संकल्पनेवर आपला विश्वास नाही, क्रांतीवर आहे. आपला नसेल देवावर विश्वास, पण देवाचा आपल्यावर विश्वास असेल तर? आपले बिघडते कुठे? (हशा... आणि टाळ्या...) मित्रांनो, अंधश्रद्धेवर विश्वास ठेवणारे खूप लोक आहेत, पण अंधश्रद्धा म्हणजे नेमके काय? हे सांगणारे मात्र खूप कमी आहेत. श्रद्धा आणि अंधश्रद्धा यांच्या सीमारेषा नेहमीच पुसट असतात. नकळत आपण एकीकडून दुसरीकडे घसरू शकतो. दोघांचे काटेकोर विभाजन करणे, कठीणच आहे, म्हणूनच श्रद्धेची परिभाषा करणे आवश्यक आहे. श्रद्धा-अंधश्रद्धेवरील अशा चिंतनानंतर अनेक गोष्टींवर एकमत होण्याची शक्यता बरीच अधिक असू शकेल असे वाटते आणि त्यादृष्टीनेच आपण प्रयत्नशील असावे.

चर्चा-वाद-संवाद, मत-मतांतरे आपल्या भारतात पूर्वीपासूनच आहे. महाभारत नेमके काय आहे? श्रीकृष्ण आणि अर्जुन यांच्यातील संवाद आहे. “अर्जुना, कर्म करणे तुझे कर्तव्य आहे आणि तू ते केलेच पाहिजे.” ‘कृष्णाच्या या समजवणुकीवर अर्जुन म्हणतो “आपण असे सांगत आहात? माझ्यासमोर माझे काका, भाऊ, गुरु हे सर्व आप्तस्वकीय असताना मी त्यांच्यावर बाणांचा वर्षाव करू तरी कसा? त्यांचे प्राण हिरावून मला आनंद मिळणार आहे का?” या दोघांच्या संवादाचा विचारवंतानी खूप सखोल अभ्यास केला आहे. अर्जुन भावभरित आहे, तर श्रीकृष्ण ‘कर्म हाच धर्म’ कर्तव्याला प्राधान्य देण्याविषयी सांगतो आहे. गीता अशा विषयावर उभी आहे. आपल्या भारतीय संस्कृतीत चर्चेला, वाद-संवादाला अक्षय असे स्थान आहे. इतरांची मते ऐकून घेणे या श्रवण संस्काराला पूर्वीपासून खूप महत्त्व आहे. अशा अनेक विषयांचा फार सखोल अभ्यास नोबेल पारितोषिक विजेते, जागतिक दर्जाचे अर्थतज्ज्ञ अमर्त्य सेन यांनीही केला आहे. त्यांच्या सुमारे चारशे पृष्ठांच्या The Argument Ative Indian या ग्रंथात, या चर्चेला-वाद-संवादाला पूर्वीपासूनच किती महत्त्वाचे स्थान आहे, याचे दाखले दिले आहेत.

मित्रांनो, स्वातंत्र्य लढ्याच्या पर्वात लोकमान्य टिळकांचा निर्धार पक्का होता “स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे, आणि तो मी मिळवणारच!” ‘ह्याच धर्तीवर आपणही म्हणत असतो, चर्चा करणे, वाद घालणे हा आमचा जन्मसिद्ध हक्क आहे, आणि तो

आम्ही बजावणारच!(हंशा...) माझे वैयक्तिक मत याबाबत अगदी स्वच्छ आणि स्पष्ट आहे. श्रद्धा असो वा अंधश्रद्धा अशा संकल्पनांवर मते मांडण्याचा प्रत्येकाला अधिकार आहे. आत्ता थोड्या वेळापूर्वीच आपण डॉ. नरेंद्र दाभोळकरांचे विचार ऐकले. वैयक्तिक चर्चाही मी त्यांच्याशी केली आहे. त्यांच्या एकूणच व्यक्तिमत्त्वाबाबत काही आक्षेप घ्यावा, असे काहीही नाही. मित्रांनो, संस्कृती चारित्र्य संपन्नेतेने वर्धिष्णू होते, दाभोळकरांचे चारित्र्य शुद्ध आहे, सूर्यासारखे निखळ, पूर्णप्रकाशी आहे! त्यांच्या सत्शील वर्तनाचा मी सन्मान करतो! (टाळ्या....)

डॉ. दाभोळकरांविषयीच्या अफवांनी त्यामुळेच मी अस्वस्थ होत नाही. नीतीमत्ता, कृतज्ञता, मानवता, संवेदनशीलता, चांगुलपणा, अपरिग्रह, अहिंसा, करुणा, प्रेमभाव, आदर्श व्यक्तिमत्त्वांना सुसंस्कृत मानण्याचा संस्कार ही सर्व जीवनमूल्ये आहेत. या जीवनमूल्यांच्या मुळाशी मित्रांनो, विज्ञान नसून 'प्रज्ञान' आहे! म्हणूनच मी दाभोळकरांच्या चांगल्या गुणांचा आदरपूर्वक गौरव करतो. चांगल्या माणसांचा चांगुलपणा सद्सद्दिवेकबुद्धीला मान्य असतानाही, त्यांना वाईट म्हणणे हा मनोविकार आहे! डॉ. दाभोळकरांची आणि आपली सर्वच मते जुळतील असे नाही. जिथे दुमत असेल तिथे वैचारिक मतभेद आहेत, हे स्पष्ट सांगितलेलेच चांगले! माझ्या आयुष्यायात्रेतील काही अनुभव मी त्यांना सांगितले. मित्रांनो, मतभेद असले तरी हरकत नाही, मतभेद नसावा (टाळ्या...) सत्यशोधक शब्द सर्वांसाठी लागू करता येईल, कारण सत्याचा शोध मीही घेत असतो.

माझा विज्ञानावर गाढा विश्वास आहे, वैज्ञानिक दृष्टिकोन शैक्षणिक स्तरावर किती आवश्यक आहे, हेही मला मान्य आहे. विज्ञानावर जसा माझा विश्वास आहे तसा अध्यात्मावरही आहे. विज्ञान आणि श्रद्धा-अंधश्रद्धा यातील मते-मतांतराबाबत योग्य तो खुलासा होणे काळाची गरज आहे असे मला वाटते. अंधश्रद्धा जेवढी वाईट आहे, तेवढीच विज्ञानावरची अतिश्रद्धा ही सुद्धा वाईट ठरू शकते. हा सुद्धा अतिरेक ठरू शकतो, बऱ्याच वेळा त्याचे स्वरूप अंधश्रद्धेचेही होऊ शकते! विज्ञानही स्वतःचे निष्कर्ष बदलत असते, हे विसरून चालणार नाही. विज्ञानावरील श्रद्धासुद्धा अमाप नसावी, तसे झाल्यास समाजात संघर्ष निर्माण होऊ शकेल, आणि त्यामुळे अंधश्रद्धा हा मुख्य मुद्दा बाजूला राहून इतर विघातक विषयांनाच स्फूर्ती येईल. न्यूटनच्या म्हणण्याप्रमाणे ॲक्शन-रीॲक्शन हा सिद्धांत आपणा सर्वांना निश्चित मान्य आहेच. अंधश्रद्धेचे निर्मूलन करायला निघालेल्या कार्यकर्त्यांनी हे

कार्य अंधपणे न करता श्रद्धेची डोळस जाण ठेवून करणे आवश्यक आहे, असे माझे स्पष्ट मत आहे.

मित्रांनो, मानव आणि मानवेतर प्राण्यांमध्ये खूप मोठा, मूलभूत फरक आहे. मानवाजवळ श्रद्धा आहे, विचार आहे, भावभावनांच्या प्रकटीकरणात पृथगात्मकता आहे, आकलन शक्ती आहे. महत्वाचे म्हणजे हे सर्व ज्या माध्यमातून आविष्कृत होते, ती भाषा आहे. एकूणच या सर्व वैशिष्ट्यांचा सूक्ष्म अभ्यास केल्यास निश्चितच आपल्या लक्षात येईल की, मानवी संस्कृतीचा विकास या गुणवैशिष्ट्यांमुळेच झाला आहे. माणसाला सुसंस्कृत होण्याची शिकवण कोण देतो? सरळ वागणे, मधुर बोलणे, 'एक होऊनी कार्य साधणे,' या सरळतेचा सुसंस्कृत विचार कोण देतो? शांत आणि सरळ वागणुकीतून समाज स्वास्थ्य टिकत असते. भौतिक पातळीवरूनही विचार केला तर हेच लक्षात येईल की, सरळपणातच जीवन व्यवहाराची सौजन्यशीलता आहे. जी माणसे स्वतः सोबत आपल्या आप्त स्वकीयांचेही भले पाहतात, समाजाचे भले पाहतात, अशी सुसंस्कृत माणसे राष्ट्रहितैषी असतात.

विज्ञान मान्य आहे, वैज्ञानिक दृष्टिकोनही मला मान्य आहे, पण माणसाला माणसाच्या संवेदनशीलतेने पाहणे, ह्या माणुसकीच्या विचाराला मी अग्रक्रम देतो. विज्ञानवादी मंडळींचा कोणताही अवमान करण्याचा माझा हेतू नाही, पण मी आपल्याला एक प्रश्न विचारू इच्छितो. मला असा एखादा फॉर्म्युला दाखवून द्या, ज्या फॉर्म्युल्यात संस्कारक्षम मनाची निर्मिती अभिप्रेत आहे. संस्कार सिंचन, समर्पणशीलता, संवेदनशीलता यांचे कृत्रिम फार्म्युले बाजारात मिळतात का? 'कृतज्ञतेचे मूल्य' हा मानवी जीवनातील सर्वात श्रेष्ठ संस्कार आहे, तो वैज्ञानिक किंवा गणिती किंवा संगणकीय फॉर्म्युल्यात बसतो का? मूल्ये संवेदनेतून येतात, संवेदना सुसंस्कृतपणाचे अंगभूत लक्षण आहे. चांगली वर्तणूक हेच खरे मानवी दर्शन आहे! केवळ विज्ञानाच्या माध्यमातून मानवात या सर्व मूल्यांचा संस्कार घडविणे शक्य तरी आहे का? माणसात भावनात्मक बदल घडवून आणणे विज्ञानाला शक्य आहे का? अशा प्रश्नांची उत्तरे निकोपमानानेच शोधावी लागतील.

आइन्स्टाईनसारखा जगद्वंद्य बुद्धिमान शास्त्रज्ञ म्हणतो की, '...त्या परमात्म्याच्या ज्ञानाचा एक अणूही आम्हाला कळलेला नाही. My religion consists of an humble admiration of the illimitable superior spirit who reveals himself in the slightest detail we are able to perceive with our frail and feeble

minds" विज्ञान आणि अध्यात्म यांच्या सुगम समन्वयाशिवाय आपली वाटचाल मानवी संस्कृतीच्या दृष्टीने निकोप होऊ शकणार नाही. विज्ञानात बुद्धी वापरून वस्तुनिष्ठ पद्धतीने स्थूल रूपाचा शोध घेतला जातो. तर अध्यात्मात मन वापरून व्यक्तिनिष्ठ पद्धतीने सूक्ष्म तत्वांचा शोध घेतला जातो. विज्ञानाने माणसाची बुद्धी विशाल होते, धारदार होऊन तिला अनेक कडे कंगोरेही येतात. अध्यात्माने मात्र मानवी हृदय आणि आत्माही सुसंस्कारित होतो. म्हणूनच “वस्तुनिष्ठ मानवतावाद” ही संकल्पना जीवनमूल्य या दृष्टिकोनातून स्वीकारायला अडचण नाही.

गांधीजींनी म्हटले आहे I just do not understand, how character building is possible without religion धर्म संकल्पनेचा त्याग करून, चारित्र्य संपन्नता कशी विकसित होऊ शकते, हे अद्यापही माझ्या लक्षात आलेले नाही. याचा अर्थ असा नाही की, गांधीजी अंधश्रद्धालू होते. माणुसकीच्या महान्मंगल वाटेवरून जाणारा सदाचारी मानव मानवी संस्कृतीच्या अभ्युदयाकरिता अपेक्षित आहे. त्यादृष्टीने विज्ञान आणि अध्यात्माच्या सुगम समन्वयाचा विचार होणे, अपरिहार्य आहे. मित्रांनो, अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीच्या वतीने अनेक विषय इथे मांडले गेले, त्यातील सर्वच विषयावर माझी संमती आहे, असे नाही. माझा पाठिंबा काही विषयांना आहे, तो अंशतः पाठिंबा माझ्या प्रस्तुत विवेचनात मी उपस्थित केलेल्या अनेक प्रश्नांच्या उत्तरांबाबत आपणा सर्वांशी सुसंवाद बाकी आहे. त्यानंतर काही नवे दृष्टिकोनही समोर येतील.

जातीपातीवर किंवा जन्माधारित निकषांवर व्यवहार घडू नये किंवा समाजजीवन चालू नये ही बाब सत्य आहे. असा मानवतावादी विचार स्वीकारायला आणि त्यानुसार चांगले वर्तन करायला, सर्वांचीच संमती आहे, पण ह्याचा अर्थ जात-पातच घालवा, हे म्हणणे योग्य आहे का? आपला हात दुखत असेल तर मलमपट्टी करण्या ऐवजी हात तोडून टाकणे हा तोडगा असू शकतो? जात-पात घालवण्याची नेमकी गरज का आहे? या प्रश्नाच्या अनुषंगानेही चर्चा होणे आवश्यक आहे. जगात अनेक देश आहेत, पण भारत असा अपवादात्मक देश आहे, जिथे इतक्या वर्षांपासून ह्या जाती-पाती आहेत. जाती-पातींचे बंधन जगात इतर देशात नसल्यामुळे तेथील माणसे फार सुखा-समाधानाने जीवन जगत आहेत, असा कुणाचा दावा असेल तर तो फार मोठा भ्रम आहे!

आठ हजार वर्षांची पुरातन संस्कृती जगात अजूनही अव्याहतपणे चालत असलेली एकमेव भारतीय संस्कृती आहे. अनेक संकटे आली तरी तग धरून राहिली, टिकली आणि

वाढलीसुद्धा! इतर देशातल्या लोकांचेही विचार निर्भयपणे ऐकून घेण्याचा, भिन्न-भिन्न मत प्रवाहांना सामोरे जाण्याचा मनाचा मोठेपणा आपल्या भारतीय संस्कृतीत आहे. त्यालाच जैन धर्मात अनेकाना सिद्धांत म्हणून संबोधतात. युरोप, अमेरिकेतील सामाजिक जीवन आपणास माहित नाही का? स्वार्थ केंद्रित भोगवाद हा पाश्चात्यांनी उत्पन्न केलेला भस्मासुर भयानक आहे. स्वैराचारी आणि हिंसाचारी जीवनात सुख-समाधान, शांती, स्वास्थ्य नांदणार तरी कसे? आपल्या संस्कृतीची सर्वच परिमाणे चुकीची आहेत, असा निष्कर्ष आपण मांडणार आहोत का? भारतीय समाज जीवनात प्रश्नच नाहीत. सारे सुरळीत आणि गुण्या गोविंदाने चालले आहे, असे मला म्हणायचे नाही. प्रश्न आहेत, समस्या आहेत, त्याचे स्वरूप पाश्चात्यांपेक्षा निराळे आहे.

आपल्या भारतात श्रीमंत आणि गरीब यांच्यातील दरी फार खोल होत चालली आहे, ती फार रुंदावतही चालली आहे. हा दोष समाज व्यवस्थेचा नसून अर्थकारणाचा आहे. अभ्यास केला तर आपल्या हे निश्चित लक्षात येते की, कोणताही धर्म माणुसकीला तडा जाईल असे वर्तन करायला सांगत नाही. ज्याप्रमाणे श्रद्धा अंधश्रद्धा हा विषय सामाजिक दृष्ट्या महत्त्वाचा आहे, त्याहीपेक्षा जास्ती महत्त्वाचा विषय सामाजिक विषमता आणि त्यापोटी जन्माला येऊ घातलेली अशांतता हा आहे त्याबद्दलही जाणीव-जागृती पुढाकार अनिसने घ्यावा. तो खरा सकारात्मक पवित्रा ठरेल असे मला वाटते. मित्रांनो, माझी प्रामाणिक श्रद्धाच माझी वृत्ती आहे. या वृत्तीची जडण-घडण विज्ञानाच्या कोष्टकातून झालेली नसून, श्रद्धेची प्रेरणा हाच त्याचा स्रोत आहे.

पृथ्वीवरील प्रत्येक राष्ट्राने जर केवळ स्वतःचाच विचार केला तर स्वार्थवाद या जगात काय थैमान घालेल, हे सांगायला एखाद्या भविष्यवेत्त्याची गरज आहे का? प्रत्येक राष्ट्र जर संकुचित पद्धतीने विचार करायला लागले, तर विपरित परिस्थिती निर्माण होईल. जे राष्ट्र माझ्याशी मैत्री करणार नाही ते राष्ट्र माझे शत्रुराष्ट्र ! असा टोकाचा विचार हिंसक मनोवृत्तीचे द्योतक आहे. अशा टोकाच्या विचारातून हिंसा वाढते, जिथे हिंसा तिथे शांती राहणार तरी कशी? मित्रांनो, आपणही संकुचित वृत्तीने एकमेकांशी या राष्ट्राप्रमाणे वागत राहिलो तर समाजात स्वास्थ्य राहिल का? शांतता राहिल का? ज्या देशात शांती नाही त्या देशातले समाज जीवन सुरळित तरी राहिल का? श्रद्धा-अंधश्रद्धा, वैज्ञानिक दृष्टिकोन, धर्मवाद, जाती-पातीची चर्चा अशा गोष्टींचा काथ्या-कुट अशांत, स्वास्थ्यरहीत समाजात

काय कामाचा? म्हणूनच मला कळकळीने विनंती करावीशी वाटते. श्रद्धा-अंधश्रद्धा या वाद-संवादाचा विचार करताना सामाजिक स्वास्थ्याचा, शांततेचा विचार आधी करा. अंधश्रद्धेला विरोध करायचा आहे, हे खरे आहे. विरोधाचे स्वरूप योग्य असायला हवे. विनोबाजी नेहमी म्हणायचे, 'विरोधकाची मते खोडा, पण आतला माणूस खोडला जाणार नाही, याची काळजी घ्या.' अंधश्रद्धा निर्मूलन कामकाजात केवळ विज्ञानाच्याच अंगाने विचार करता येईल, असे नाही हे लक्षात घ्या.

मित्रांनो, बुद्धी-विचार- विज्ञान हे समीकरण मला मान्य आहे, पण विवेकाचा संबंध जेवढा बुद्धीशी आहे तेवढाच हृदयाशी आहे, असे माझे म्हणणे आहे. आपण निकोप समाज जीवनासाठी असा संबंध जोडायलाच हवा, तरच आपला समतोल विकास होईल. वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून विकास मान्य आहे, पण सामाजिक शांतता आणि सहयतेसाठी हा समतोल आवश्यक आहे. बुवाबाजी, पशुहिंसा, जादुटोणे या गोष्टी वार्डेट आहेतच, कोणताही सुसंस्कृत माणूस वार्डेटाला वार्डेटच म्हणेल. समाजातील काही नागरिक आपल्या या कार्याला विरोध करतात पुढेही कदाचित करतील. प्रत्येकापाशी विचारशक्ती आहे, त्यामुळे आपण प्रत्येकाचे विचार ऐकून घेणे फार जरूरी आहे.

मी मघाशी म्हणालो की, वाद-संवाद, चर्चा, मते-मतांतरे पूर्वीपासूनच आहेत. विरोधकांची मते शांतपणे ऐकून घेणे, शांतेने प्रतिक्रिया देणे ही लोकशाहीची प्रक्रिया आहे. प्रत्येकाने आपली मते स्पष्टपणे मांडायलाच हवीत. अशा चर्चेतून जी देवाण-घेवाण होते, त्यातूनच तर पुढच्या दिशा उजळल्या जातात. मित्रांनो, मुद्दाम एखादे वादग्रस्त विधान करणे, वादग्रस्त विषयांमध्ये सहभागी होणे, असा माझा स्वभाव नाही. माझ्या वृत्तीची जडण-घडण वेगळ्या पद्धतीने झाली आहे. मला स्पष्टपणे जी मते मांडायची आहेत, ती विनयाने मी मांडली. श्रद्धा- अंधश्रद्धेच्या निमित्ताने आपणाशी कोणताही टोकाचा वाद घालण्यासाठी मी इथे आलेलो नाही. इतरांची मते ऐकून घेण्याची मला सवय आहे, तो सुसंस्कृतपणा आहे. कोणतेही कार्य करताना सकारात्मक बाजूचा विचार करावा हे खरे आहे. या सकारात्मक विचार शलाकात समाजहितैषी विचारांना मी सर्वप्रथम प्राधान्य देतो, म्हणूनच मी इथे आलो आणि माझे विचार व्यक्त केले.

भौतिक विकास हाच खरा विकास असे मानणाऱ्यांनी युरोप, अमेरिकेतल्या समाज जीवनाचा बारकाईने अभ्यास करावा. युरोपात अंधविश्वासाचे प्रमाण फार मोठे आहे. तरीही भौतिक विकास आहे, चैनीच्या साधनांची रेलचेल आहे. धर्माच्या नावाने युद्ध करणे

आपल्या संस्कृतीच्या विचारधारेत समाविष्ट नाही.

वैज्ञानिक दृष्टिकोनाला आपल्या भारतीय संस्कृतीत स्थान नाही, असेही नाही. भावनिक, आध्यात्मिक विकासाचा विचार समन्वयासाठी करावा लागेल, हे माझे म्हणणे आहे. समाजविघातक अंधश्रद्धेच्या अनिष्ट रुढी संपूर्णपणे बंद झाल्याच पाहिजे. माणसाचे शोषण त्यामुळे थांबेल. निरामय सामाजिक जीवनासाठी असा न्हास थांबवणे आवश्यक आहेच.

वैज्ञानिक दृष्टिकोन रुजवताना मात्र टोकाची भूमिका घेण्याची निश्चितच आवश्यकता नाही. मित्रांनो, स्वस्थ जगण्यासाठी अत्यावश्यक असलेली 'ध्यानसाधना' विज्ञानाच्या प्रमेयातून आलेली नाही; ती अध्यात्मातून विकसित झालेली फार मोठी देणगीच आहे! विज्ञानाच्या परिघात आपण खूप प्रगतीही केली असली तरी, कोणताही विज्ञानवादी ध्यानधारणेचे मूल्य आणि महत्त्व नाकारत नाही, म्हणूनच विज्ञान आणि अध्यात्माच्या सुसंगत समन्वयाचा कृतिशील विचार करण्याची प्रेरणा या परिषदेतून सर्वाना मिळो, ही सद्भावना व्यक्त करतो. आपण माझे विचार शांतपणे ऐकून घेतले, त्याबद्दल आभार!

जय हिन्द! जय महाराष्ट्र!